ПЕРЕКЛАДАЦЬКА МАЙСТЕРНІСТЬ М. Ю. ЛЕРМОНТОВА У НІМЕЦЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ТВОРІ Й. В. ГЕТЕ «WANDRERS NACHTLIED»

Наталія Головіна
к. філол.н., доцент
Ізмаїльський державний гуманітарний університет (Україна)

Історія перекладу вірша Гете на російську мову відображена в спогадах Олександра Струговщикова, який свого часу писав про те, що на питання Лермонтова про вільний переклад другої частини твору «Wanderers Nachtlied» він відповів, що зміг відтворити лише першу половину віршу, щодо другої – то не йому вистачало співучості та невловимого ритму. «Натомість я, – відповів Лермонтов, – зміг перекласти лише другу частину гетевської пісні». Наведемо тексти оригіналу та перекладу цього поетичного твору.

Текст-оригінал	Текст-переклад
Wandrers Nachtlied	***
Über allen Gipfeln	Горные вершины
Ist Ruh,	Спят во тьме ночной.
In allen Wipfeln	Тихие долины
Spürest du	Полны свежей мглой:
Kaum einen Hauch;	Не пылит дорога.
Die Vöglein schweigen im Walde.	Не дрожат листы…
Warte nur, balde	Подожди немного,
Ruhest du auch.	Отдохнешь и ты.

Як відомо, специфіка перекладу, що вирізняє його від усіх інших видів мовного посередництва, визначається тим, що він служить для рівноцінної заміни оригіналу продуктом, тотожним базовому тексту.

Натомість абсолютна тотожність (еквівалентність) перекладу оригіналу виявляється недосяжною внаслідок багатьох мовних та позамовних чинників, ґрунтовному вивченню яких присвячено чимало наукових робіт, зокрема широко відомих вчених В. Жирмунського Л. Бархударова, В. Комісарова,

С. Влахова, С. Флоріна та багатьох інших.

В основу теорії перекладу В. М. Комісарова покладено п'ять рівнів тотожності тексту оригіналу та перекладу: рівень мети комунікації; рівень описання ситуації; рівень висловлення; рівень повідомлення та рівень мовних знаків. Відповідно до теорії В. Комісарова, тотожність перекладу полягає у максимальній ідентичності всіх рівнів змісту текстів оригіналу та перекладу [1, с. 86]. У цьому зв'язку нам представляться цілком актуальним питання про перекладацьку майстерність М. Ю. Лермонтова в німецькому поетичному творі Й. В. Гете «Wanderers Nachtlied» на основі порівняльного вивчення тексту-оригіналу та тексту-перекладу в лінгвістичному аспекті.

Аналіз поетичного тексту М. Ю. Лермонтова у зіставленні з першоджерелом у зв'язку з тотожністю мети комунікації пов'язаний з визначенням прояву тотожності комунікативних функцій двох текстів як результат еквівалентності їх елементів, до яких належать: повідомлення про певні факти, вираження емоцій, встановлення контакту між учасниками комунікації, зокрема більш тонкі психологічні заряди, що викликають якісно однакову реакцію читача (слухача) та збіг у характері психологічної атмосфери.

Основою тотожності тексту-перекладу щодо першого складника рівня мети комунікації – повідомлення про певні факти – слід вважати мовно-структурний компонент зі змістовою домінантою «характеристика ландшафту». Його змістовими компонентами в тексті-перекладу (так само як і в тексті-оригіналі) виступають лексичні одиниці на позначення предметів матеріального світу з денотативно-сигніфікативним значенням «об'єкт природи», які, за характером візуалізації простору створюють його трирівневу структуру, котра дещо відрізняється від традиційного розподілу простору на: низький рівень землі, середній – крони дерев та високий – неба, натомість носить більш детальний характер та охоплює локально доступні точки простору, що для читача (слухача) створює ефект його присутності в місці описуваного.

Як відомо, будь-який текст містить інформацію, яка співвідноситься з певною реальною або уявною ситуацією. Свій вірш Гете вперше написав 7 вересня 1780 року на дерев'яній стіні мисливського будиночка, розташованого на горі Кікельхан неподалік від Ільменау. Варто відзначити, що висота Кікельхан становить 861 м, а містечко Ільменау, де дуже любив бувати Гете, розташоване на північному схилі Тюрингського лісу. Ці географічні факти видаються нам важливими для розуміння локальної позиції, з якої автор тексту-оригіналу веде свій опис, а саме –

вид зверху, на що вказують лексичні маркери описуваного простору – *Gipfel* зі значенням «вершина», *Wipfel* – «верхівка, маківка (рослини)», *Wald* – «ліс».

В тексті-перекладі М. Ю. Лермонтова з точки зору повідомлення про певні факти спостерігаємо більш деталізовану ландшафтну характеристику простору, специфіка якої полягає у використанні автором слів, які виражають частинну сутність по відношенню к іншому, більш загальному поняттю: *долина, дорога, листы,* куди можна віднести також і перший змістовий компонент вірша *горные вершины,* позаяк він виявляється гіпонімом по відношенню до гіпероніма *Gipfel,* що позначає родове поняття, тобто надмножинність, характерний клас ознак.

Тотожність перекладу визначається насамперед тим, наскільки лексичний склад перекладу відповідає лексичному складу оригіналу, що знаходить своє вираження в кількісних та якісних показниках. Серед них: кількість слів перекладу, які лексично співпадають з оригіналом; кількість семантично близьких слів; кількість слів, доданих автором перекладу. За результатами аналізу показників формального збігу текстів оригіналу та перекладу за мовно-структурними елементами спостерігаємо таку картину: загальна кількість рядків у порівнюваних текстах знаходиться в співвідношенні 8 : 8, складів – 37 : 44, у т.ч. наголошених – 18 : 24, кількість слів у тексті-оригіналі та тексті-перекладі – 24 : 22, з них повнозначних – 14 : 18, у т.ч.: іменників – 6 : 6, прикметників – 0 : 4, дієслів – 5 : 4. Однак само по собі це мало що означає, адже лексична тотожність перекладу визначається лексико-семантичними показниками тотожності.

При зіставленні тексту-переклад з першоджерелом за параметром їх лексичної тотожності, маємо такі відмінності, виділені курсивом:

Wanderers Nachtlied	***
Über allen Gipfeln	***Горные*** вершины
Ist Ruh,	***Спят во тьме ночной.***
In allen Wipfeln	***Тихие долины***
Spürest du	***Полны свежей мглой:***
Kaum einen Hauch;	***Не пылит дорога.***
Die Vöglein schweigen im Walde.	***Не дрожат листы…***
Warte nur, balde	Подожди ***немного,***
Ruhest du auch.	Отдохнешь и ты.

Зміни, як ми бачимо, виявляються доволі суттєвими: гетевське означення до слова *Gipfel* «вершини» – *всі* (яке повторюється в тексті та несе на собі значне смислове навантаження) перекладач випускає, натомість використовує епітет *горные.* Значною є також заміна синтаксичною конструкцією *спят во тьме ночной* другого рядку твору *ist Ruh,* в якому іменниковий компонент виступає головним змістовим компонентом, як повідомлення про факт тиші, спокою, гармонії, прийнятності та приємності, котрий задає мотив усієї поезії Гете. Друга половина строфи – *Тихие долины // Полны свежей мглой* – взагалі не співпадає з гетевським віршем та є безумовно творчістю перекладача. Те саме можна сказати й про наступні два рядки, які у Гете буквально звучать, як рос. *Едва дуновения; Птички молчат в лесу,* натомість у Лермонтова – *Не пылит дорога, Не дрожат листы.*

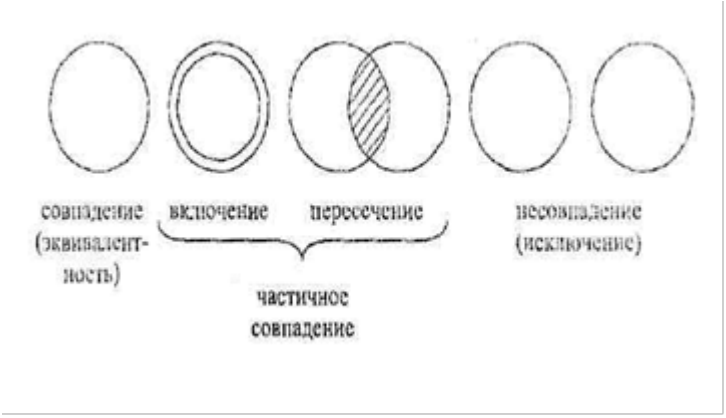

Загалом перекладач М. Ю. Лермонтов шляхом заміни слів тексту-оригіналу одаввід себе 9 слів, зосередивши їх у першій змістовій частині вірша (2 – 6 рядках твору), присвячених опису природи. Розглянемо їх більш детально з точки зору їх міжмовних співвідношень за ознакою еквівалентності, під якою прийнято розуміти рівноцінність, рівнозначність, семантичну близькість зіставлюваних слів, що визначається ступенем співпадіння семантичних ознак в структурах їх лексичних значень.

За представленою схемою В. М. Манакіна, еквівалентними (або взаємоеквівалентними) слід вважати такі одиниці А і В, які повністю співпадають за всіма ознаками всередені однієї або в різних зіставлюваних системах, тобто одиниці, між якими встановлюється відношення тотожності А дорівнює В (А = В). Натомість таке співвідношення, як зазначає вчений, виявляється важливим переважно в загальнотеоретичному плані для визначення розбіжностей у моделюванні конкретними національно-мовними культурами спільного когнітивно-семантичного континууму на ноосферичному рівні. В практичному відношенні вчений пропонує користуватися цим постулатом а *priori* з певною мірою умовності,

адже кількість взаємоеквівалентних слів навіть у близькоспоріднених мовах за умов аналізу їх ономасіологічного, семасіологічного та епідигматичного аспектів доріватиме нулю [2, с. 123 – 129].

Два інших типа співвідношень: часткове співпадіння або неспівпадіння слів, можна виразити співвідношенням приблизної тотожності. Ці співвідношення можуть розрізнятися в залежності від того, на чому ґрунтується тотожність лексичних значень – на включенні значення В у значення А, або на їх перехрещенні, коли змістова структура слова та, зокрема, її імплікативна частина продукують тотожні асоціативно-семантичні ознаки, які служать показником реальної семантичної близькості тієї чи іншої пари зіставлюваних слів. Останній тип стосується безеквівалентної лексики, до якої прийнято відносити слова, семантика яких співвідноситься з позначенням специфічних для певної культури реалій.

Отже, ступінь еквівалентності слів визначається ступенем їх змістових розбіжностей. Так, структура значення слова нім. *Gipfel* та рос. *вершины* виявляє повне співпадіння за семантичним ядром «самий верх, верхня частина чогось», що вказує на їх міжмовну еквівалентність за типом А = В.

Щодо використаного в перекладі означення *горные,* то його цілком можна розглядати як окрему сему в структурі значення слова *вершины,* яка становить з ним одне ціле з точки зору повноти вираження поняття верхньої частини об’єкту. За цим, слово *горные* певним чином дублює ядерний компонент семантики номінативної одиниці, тому виконує стилістичну функцію його плеонастичного епітета.

Решта слів (самостійних частин мови) першої змістової частини (всього 12) можуть розглядатися як часткові еквіваленти відповідної частини першоджерела (8 слів), та оскільки вони не збігаються за кількістю, вони можуть бути зіставлені лише за умови визначення спільного кількісного знаменника. Для цього ми виокремили семи слів та на основі семантичної оцінки їх імплікативних частин визначили часткову еквівалентність структурно структурних компонентів тексту-оригіналу нім. *Ruh* зі поняттями *сон, ніч, темрява, тиша,* які вжиті в перекладі у відповідних лексико-граматичних формах (*спят, тьме, ночной, тихие*), значення яких включає слово *Ruh* «припинення руху, стан спокою, стан, при якому ніщо не заважає, відсутність звуків, зовнішня тиша, спокійний, глибокий, замріяний стан, нерухливість, нічний спокій, сон, темрява, відпочинок», що вказує на їх часткову еквівалентність.

Лексичні номінанти деталізованої картини лермонтовської природи *не дрожат листы* виявляють спільні семи з нім. *Wipfel* з семантичним ядром значення – «верхівка, верхня частина крони, вершина одного з найвищих дерев» та периферійними компонентами слова: «вершина дерева, яка шелестить, рухається під час вітру, тремтить, спричиняє шелест, шарудіння, коливання, хитання», що вказує на наявність міжмовного зв'язку між компонентами тексту-оригіналу та тексту-перекладу.

Оригінальними поетичними вставками залишаються самостійні елементи поезії Лермонтова *тихие долины, не пылит дорога,* які лише на основі ассоціативно-семантичного імплікатора їх змісту виявляють гармонію з загальним уявним образом природного ландшафту.

Щодо другої змістової частини вірша – останніх двох рядках, де поет вживає імперативні словоформи спонукання до дії з семантичною ознакою «вимога, прохання, порада, умовляння», то він оцінюється як тотожний, оскільки виявляє максимальну близькість як зовнішню так і внутрішню. Цьому не заважає навіть те, що слово *немного* відноситься у поета-перекладача до дієслова *подожди,* тоді як його еквівалент *balde* семантично пов'язаний з дієсловом *ruhest* «отдохнешь». Окрім того, слово *немного* в тексті-перекладу виявляється тотожним з німецьким прислівником *nur* через присутність значення «невеликої кількості», «незначного ступеня чогось» в його семантичній структурі. В перекладі другої частини ми нараховуємо п'ять слів, що змістово виявляються тотожними з шістьма словами тексту-оригіналу.

Таким чином, викладені результати вивчення питання про перекладацьку майстерність М. Ю. Лермонтова в німецькому поетичному творі Й. В. Гете «Wanderers Nachtlied» дозволяють нам зробити висновки про такі значущі елементи тотожності, як: рівноцінні ядерні компоненти змісту, висока ступінь паралелізму в структурній організації тексту, збереження мети комунікації, ситуації та способу її описання, збереження в перекладі всіх частин змісту оригіналу, максимальна співвіднесеність семантики лексичного складу, використання синонімічних структур, пов'язаних відношенням функціональної тотожності. В процесі перекладу Лермонтов-поет й перекладач блискуче вирішує складне завдання з вибору та правильного використання ядерних компонентів змісту поезії Гете у результаті чого спостерігаємо високий ступінь паралелізму в структурній організації тексту. Збереження мети комунікації, ситуації та способу її описання зумовлює збереження в перекладі всіх частин змісту оригіналу. Максимальна

співвіднесеність семантики лексичних елементів великою мірою компенсує розбіжності з точки зору їх кількісних показників, у той час як використання синонімічних структур виявляється ефективним засобом функціональної тотожності перекладу.

Лінгвістичний аналіз тотожності текстів поетичного перекладу відкриває широкі перспективи для проведення спеціальних досліджень у галузі перекладознавства, здатних дати відповідь на питання про мову як феномен культури в контексті трансцендентальної феноменології.

Література:

1. Комісарів В. Н. Теорія перекладу (лінгвістичні аспекти) / В. Н. Комісаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.

2. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://padaread.com/book=101401

LINGUISTIC SYNERGETICS: A NEW STAGE IN LANGUAGE STUDIES

Tetyana Dombrovan
D.Sc., Odessa I.I.Mechnikov National University

It is, of course, impossible
to characterize a language in one formula;
languages, like men, are too composite
to have their whole essence summed up
in one short expression.

Otto Jespersen

Today language is studied in its whole structural and functional variety not only within linguistics «proper» but also by a constellation of interdisciplinary approaches many of which have already become independent spheres of scientific knowledge with their own subject of investigation and research technique. Among them are anthropological linguistics, areal linguistics, ethnolinguistics, applied linguistics, cognitive linguistics, psycholinguistics, sociolinguistics and others.

Modern linguistics, however, needs a new paradigm to synthesise all aspects of language structure and to develop understanding of language as a complex hierarchically